

DEZADAPTATSIYALASHGAN O'SMIRLARNI KORREKSIYA QILISHNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Odilova Saodat Komilovna,
Osiyo xalqaro universiteti psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Maqolada dezadaptatsiyalashgan o'smirlarda "Men" timsolini korrektsiya qilish muammosi bilan bog'liq ilmiy adabiyotlarni tahlil qilindi, dezadaptatsiyalashgan o'smirlarda "Men" timsolini korrektsiya qilish doirasidagi tadqiqot metodikalarini tanlash va qo'llanildi, dezadaptatsiyalashgan o'smirlarda "Men" timsolini korrektsiya qilishning o'ziga xos xususiyatlarini empirik jihatdan asoslandi, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Bundan tashqari maqolada dezadaptatsiyalashgan o'smirlarda "Men" timsolini korrektsiya qilishning muayyan mezonlarga ega bo'lishi mumkinli o'rganildi. Dezadaptatsiyalashgan o'smirlarda "Men" timsolini korrektsiya qilish doirasida ularning salbiy va ijobiy ta'sirlarini inobatga olgan diagnostik usullardan keng foydalanildi va dezadaptatsiyalashgan o'smirlarda "Men" timsolini korrektsiya qilish doirasida olingan natijalar yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tayanch so'zlar: dezadaptatsiyalashgan o'smir, individul xususiyatlar, korrektsiya, faoliyat, hissiy zo'riqish, o'smir yoshi, agressiv holatlar, ijtimoiy psixologik muamo.

ПОДРОСТКИ С ДИЗАДАПТАЦИЕЙ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОРРЕКЦИИ

Одилова Саодат Комиловна,
Магистр психологии Азиатского международного университета.

Аннотация: В статье проанализирована научная литература, посвященная проблеме коррекции образа «Я» у дезадапционных подростков, выбраны и применены методы исследования в рамках коррекции образа «Я» у дезадапционных подростков, проанализирован образ «Я». У дезадапционных подростков эмпирически обоснованы особенности коррекции, разработаны практические рекомендации. Кроме того, в статье изучалось, могут ли дезадаптированные подростки иметь определенные критерии коррекции образа «Я». В рамках коррекции образа «Я» у дезадапционных подростков широко использовались методы диагностики, учитывающие их отрицательное и положительное влияние, а также были разработаны практические рекомендации по результатам, полученным в рамках коррекции образа «Я». Я» у дезадаптированных подростков.

Ключевые слова: дезадаптивный подросток, индивидуальные особенности, коррекция, активность, эмоциональное напряжение, подростковый возраст, агрессивные ситуации, социально-психологическая проблема.

ADOLESCENTS WITH DISADAPTATION SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CORRECTION

Odilova Saodat Komilovna,
Master's student in psychology at Asian International University

Abstract: The article analyzed the scientific literature related to the problem of correcting the image of «I» in maladjusted adolescents, selected and applied research methods within the framework of correcting the image of «I» in maladjusted adolescents, analyzed the image of «I» in maladjusted adolescents empirically substantiated the specific features of correction, developed practical recommendations. In addition, the article studied whether maladapted adolescents may have certain criteria for correcting the image of «I». As part of the correction of the image of «I» in maladjusted adolescents, diagnostic methods that take into account their negative and positive effects were widely used, and practical recommendations were developed regarding the results obtained within the framework of correction of the image of «I» at maladapted adolescents.

Key words: maladaptive adolescent, individual characteristics, correction, activity, emotional stress, adolescent age, aggressive situations, social psychological problem.

KIRISH. Uzoq asrlar davomida millatimiz oilani inson ma'naviyatini shakllantirishning eng maqbul maskani sifatida e'tirof etgan. Oila qaysi millatga mansub bo'lsa, o'sha xalqning ma'naviyatini o'zida mujassamlashtirib, bir necha asrlik tarixga ega bo'lgan an'analarni, ma'naviyatni avloddan-avlodga yetkazadi. Agarda shaxsning shakllanishida biologik, tabiiy va madaniy muhit, ijtimoiy tajriba, odamlar bilan munosabat kabi omillar muhim ahamiyat kasb etishini inobatga olsak, bularning barchasi oilada mujassamlashganligini ko'rishimiz mumkin. Shu ma'noda, oila ma'naviyat va ma'rifat qo'rg'oni hisoblanib, oila qaysi millatga taalluqli bo'lsa, o'sha millatning ma'naviyatini o'zida aks ettiradi. Psixologiyada shaxs shakllanishining

birinchi bosqichini A.V.Petrovskiy adaptatsiya bosqichi deb hisoblaydi. Uning fikriga qaraganda, bu bosqichda shaxs tomonidan jamiyatda o'rnatilgan ijtimoiy me'yor va mezonlarni, shuningdek, faoliyatni ma'lum usul va vositalarini egallashi tushiniladi. Subyekt, yangi ijtimoiy muhitga kirar ekan, avvalo, o'rnatilgan me'yorlarni o'zlashtirib olishi zarur, shundan keyingina u o'zini shaxs sifatida namoyon eta oladi. Agar individda adaptatsiya jarayonidagi qiyinchiliklarni yengib o'tish imkoni bo'lmasa, shaxs rivojlanishidagi asoratli buzilishlariga sabab bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI. O'smirlarda oilaviy munosabatlar jarayonidagi dezadaptatsiya holatlarini yuzaga kelishini o'rganishda xorijiy olimlar: U.Jems, Ch.Kuli, U.Tomas, F.Znanetskiy, J.Piaje, Z.Freyd kabilar oilaning a'zolari davrasida ro'y beradigan shaxslararo munosabatlarning xarakteriga alohida e'tibor berishib, bir shaxsning boshqa bir shaxs ta'sirida qanday qilib, o'z sifatlarini takomillashtirishi, o'zgartirishi, tarbiyalanishi kabi qator masalalarni o'rgandilar. Oila a'zolari o'rtasida sodir bo'ladigan murakkab va serqirrali o'zaro munosabatlar ko'plab olimlar, shu jumladan, O'zbekistonlik olimlar M.Davletshin, G.Shoumarov, E.Goziyev, B.Qodirov, X.Karimov, N.Soginov, F.Akramova, G.Yodgarova, M.Salayeva, D.Xoliqov va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ularda ko'proq o'zbek oilasiga xos urf-odatlar, udumlar, an'analar nuqtai nazaridan oilaviy munosabatlarning etnopsixologik qirralari tadqiq etilgan. O'zbekistonda oila muammolari doirasida o'rganilishi an'anaga aylangan. Qator tadqiqotlarda E.G'oziev, G.Shoumarov, V.Karimova, I.Yoqubov, B.Qodirov, S.Mirhosilov, E.Usmonov, N.Soginov, F.Akramova, L.Karimova, N.Salaeva, O.Shamiyeva, O.Abdusattorova va boshqalar oilaviy hamda shaxslararo o'zaro munosabatlar doirasida alohida ahamiyat kasb etgan gender tafovutlar o'rganilgan.

MUHOKAMA. Dezadaptatsiya sub'ekt tomonidan ijtimoiy me'yor va mezonlarga moslasha olmaslik sanaladi. Psixologik adabiyotlarda ijtimoiy psixologik dezadaptatsiyaning quyidagi turlari tasniflanadi: Psixogen dezadaptatsiya: o'smirning atrofidagi ijtimoiy muhitdagi uning uchun ahamiyatli bo'lgan insonlar bilan muloqoti jaryonidagi buzilishlar natijasida kelib chiqadi. Ko'p holarda bu uning tengdoshlari bilan bo'lgan munosabatlardagi buzilishlar natijasi bo'lishi mumkin. Emotsional yaqin insonlari bilan muloqot o'smirdagi hissiy kechinmalarining shakllanishining asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonda o'smirning yaqin ijtimoiy muhitdagi ayrim yaqin insonlar bilan negativ kechimalari, boshqa yaqin insonlar bilan muloqotda kompensatsiya qilinadi. O'smirlarda dezadaptatsiya holatini kelib chiqish ehtimoli uning muloqotdagi kompensatsiya jarayoni asotsial ijtimoiy muhit orqali amalga oshgan hollarda ortadi. Lekin boshqa tomondan o'smirning tengdoshlari bilan ijobiy muloqoti undagi oiladagi, yoki maktabda o'qituvchi bilan shaxslaro munosabatlaridagi buzilishlarni kompensatsiya qilish imkonini yaratadi. Dezadaptatsiya holatlari keltirib chiqishida o'smirlar oilaviy anamnezining og'irlashuvi: noto'liq oilalar va oiladan tashqarida tarbiyalanishlik, ko'p ichuvchi ota, ota-onalardan birining ruhiy kasalligi, oiladagi disgarmonik munosabatlar va kelishmovchiliklar, bolalikda o'smirda ota-onaning noto'g'ri munosabati, psixopatologiya darajasining chegaraviy yoki yuqoriligi bilan farq qilishadi. Ko'p holatlar o'smirning ijtimoiy dezadaptatsiya holatlarini bartaraf etishda oilaviy tarbiya metodlarini o'rganish, qandaydir yangiliklar olib kirish, oilaviy tadbirlarni birgalikda o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Dezadaptatsiya holati sog'lom, yoki turli asab psixik buzilishlari mavjud o'smirlarda shakllanishini kiritish mumkin.

NATIJARLAR. Amerikalik sotsial-psixolog K.N.Tomas (1973) tomonidan ishlab chiqilgan. Mazkur metodika o'smir shaxsining ziddiyatli vaziyatlardan chiqib ketish uchun o'z-o'zini muhofaza qilishga qaratilgan ma'lum yo'nalashni tanlashi va shu asosida o'z – xulq atvoridagi bahs munozaraga, o'zaro hamkorlikka, o'zaro kelishuvga, o'zini chetga olishga, o'zini moslashtirishga qaratilgan ichki yetakchi harakat motivatsiyasii aniqlashga qaratilganligi bilan karakterlanadi. Binobarin mazkur metodika yordamida u yoki bu o'smirdagi ma'lum psixologik muhofaza imkoniyatlari haqida tegishli mulohazalar yuritish mumkin.

Metodikani qo'llash tartibi: Sinovchiga 30 juftlikdan iborat savolnoma taqdim etiladi va har bir savolnomadagi juftlikdan faqat bittasini ya'ni o'z xoxishlariga mos keladiganini tanlash va belgilash tavsiya qilinadi. Undan so'ngra xar bir tanlangan juftlikdagi savol ("a" yoki "b") metodika kaliti asosida baxolanadi. Mazkur metodika yordamida o'smir shaxsini ichki motivatsiyasi va shaxslararo munosabatdagi ziddiyatlarni bartaraf etish va ziddiyatli holatlarni boshqarish sportchi shaxsi uchun xarakterli holatlarni belgilab olinadi. Yana shuni aytish joizki, ziddiyatlar tipologiyasiga asoslanib K.Tomas bu jarayon uchun, yetakchi bo'lgan ikki xol xulq-atvor yo'nalishini belgilaydi. Ya'ni, birinchisi, kooperatsiya konfliktga jalb etilgan sportchi shaxsining o'zgalarga qiziqishga o'z diqqatini qaratganligi bo'lsa, ikkinchisi ziddiyatga kirishgan o'z shaxsiy qiziqishlarini himoya qilish uchun o'ta qat'iylikni namoyon etishini o'z ichiga oladi. Binobarin mazkur ikki yo'nalish yoki mezon asosida K.Tomas ziddiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan quyidagi individual uslublarni tavsiya etadi.

A) Baxs-munozara (musobaqalashuv) o'zgalarni yengish hisobiga qiziqishlarini qondirishga erishish uchun intilish.

B) Hamkorlik-vaziyat ishtirokchilari muqobillikka keladilar, bu muqobillik ikkala tomon manfaatlarini qondirishga xizmat qiladi.

V) Kelishuv (kompromiss) – o‘zaro bir-biriga yon berish yo‘li orqali ziddiyatli vaziyat ishtirokchilarining bir murosaga kelishi.

G) O‘zini chetga olish – o‘z maqsadlari va o‘zgalar maqsadlarini birdek amalga oshirish uchun yo‘naltirilgan harakatda faol ishtirok etmaslikka moyillik.

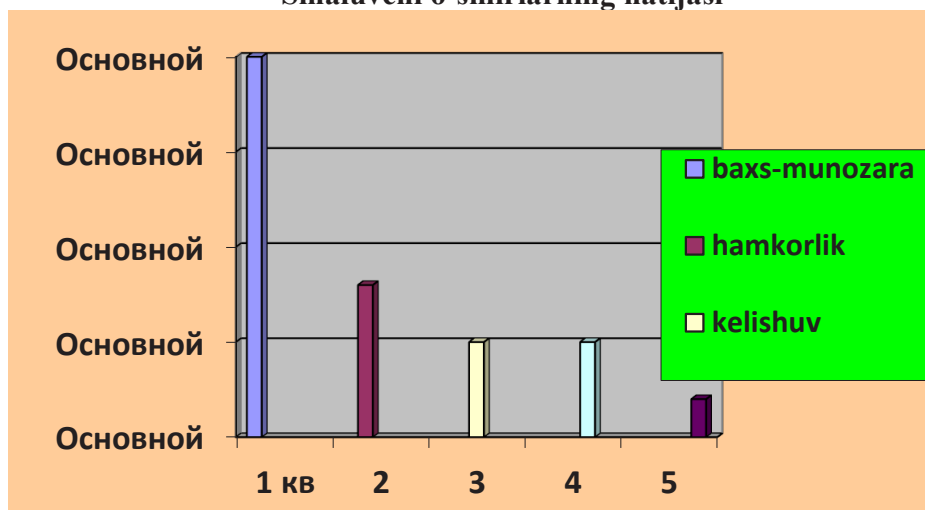
D) Moslashish – baxs munozaraga kirishmasdan o‘z shaxsiy qiziqishi va manfaatlarini o‘zgalar faoliyati uchun qurbon qilishga tayyorlik.

Sinaluvchi o‘smirlarning Tomas testi natijalari:

O‘simirlarning tanlovi	Sinaluvchi o‘smirlarning soni	%
Baxs-munozara (musobaqalashuv) o‘zgalarni yengish hisobiga qiziqishlarini qondirishga erishish uchun intilish.	20	50 %
Hamkorlik-vaziyat ishtirokchilari muqobillikka keladilar, bu muqobillik ikkala tomon manfaatlarini qondirishga xizmat qiladi.	8	20 %
Kelishuv (kompromiss) – o‘zaro bir-biriga yon berish yo‘li orqali ziddiyatli vaziyat ishtirokchilarining bir murosaga kelishi.	5	12 %
O‘zini chetga olish – o‘z maqsadlari va o‘zgalar maqsadlarini birdek amalga oshirish uchun yo‘naltirilgan harakatda faol ishtirok etmaslikka moyillik.	5	12 %
Moslashish – baxs munozaraga kirishmasdan o‘z shaxsiy qiziqishi va manfaatlarini o‘zgalar faoliyati uchun qurbon qilishga tayyorlik.	2	6 %
Σ	40	100 %

Mazkur usulni qo‘llash orqali respondentlarning ziddiyatli vaziyatga nisbatan faolligini namoyon etuvchi xulq-atvor motivatsiyasi ko‘rinishlariga baxo berishdir. Ayni paytda shu yo‘l bilan ham har bir o‘smir uchun xarakterli bo‘lgan PM imkoniyatlari haqida tegishli tasavvurga ega bo‘lish mumkin.

Sinaluvchi o‘smirlarning natijasi

XULOSA . Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, buyuk davlatni qurish uchun barkamol inson tarbiyalanmog'i zarur. Shu sababli yoshlarni ruhan tetik, ma'nan barkamol qilib tarbiyalash bugungi kunning asosiy vazifasidir. Har qanday oilada o'zaro munosabatlaridan izoli vaziyatlarning yuzaga kelishi muqarrar ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, uni bartaraf etish mumkin ekanligi a'yonlashadi. Lekin shu nizolarning xarakteri ularning oqibatlariga ko'ra turli oilalar va ulardagi oilaviy munosabatlar bir biridan farqlanadi. Aslida, muvaffaqiyatli oilalardagi nizolar biriktiruvchidir va muvaffaqiyatsiz oilalardagi nizolar ajratuvchi xususiyatga ega. Shunday ekan, muvaffaqiyatli oila jamiyatning asosiy kuchi va tayanchidir. Shunday qilib markaziy nerv sistemasi funksiyalaridagi buzilishlar aniqlangan o'smirlar bilan psixologik pedagogic korreksion tadbirlar olib borilishi asosida nevrolog, psixolog, psixiatriklar logoped, pedagoglarning muntazam kuzatuvida bo'lishlari zarur. Dezadaptatsiya xolatida namoyon bo'luvchi neyrodinamik buzilishlarning namoyon bo'lish shakllaridan birini psixomotor sustlashuv tashkil qiladi. Bunday o'smirlar psixik faoliyat rivojlanishining sustlashuvi, xarakat faolligini pasayishi, emotsional reaksiyalarning past namoyon bo'lishi bilan ajralib turadilar. Bu o'smirlar turli vaziyatlarda tez reaksiya ko'rsata olmaganlari tufayli tengdoshlari bilan shaxslararo munosabatlar jarayonida, o'quv faoliyatida jiddiy qiyinchiliklarni xis etadilar. Neyrodinamik buzilishlar psixik jarayonlar kechishidagi notekisliklarda xam namoyon bo'ladi. Xulqiy ko'rinishlardagi emotsional beqarorlik, o'ta faollik darajasidan o'ta passivlik xolatga osonlik bilan o'tish va aksincha umuman xarakatdagi passivlikdan, boshqarib bo'lmaydigan giperaktivlik xolatiga o'tish xolatlari uchrab turadi. Darslarda tez charchash, o'zini yomon xis etish borasidagi shikoyatlar tez-tez qaytarilib, bu xolatlar ulardagi o'zlashtirish darasidagi tez o'zgaruvchanlikka, undagi intellectual rivojlanish darajasining nisbatan rivojlanganligiga qaramasdan o'zlashtirish darajasining pastligi kuzatiladi. Bu toifadagi o'smirlardagi rivojlanish xususiyatlari ko'pincha ikkilamchi qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi, o'qituvchilar tomonidan ulardagi yosh va individual tipologik xususiyatlarini to'g'ri tushuna olmaslik oqibatida kelib chiqadi.

O'smirlardagi dezadaptatsiya xolatlarida o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri stress va frustratsiya vaziyatlarida faollikning yo'qotilishi, hisoblanadi. Bu vaziyatda o'smirlarning muloqot tizimi to'laqonli emasligi avvalo tengdoshlari, yaqin ijtimoiy muxitdagi odamlar bilan aloqalarning buzilganligi unda "yolg'izlik", "begonalashuv", "zerikish" kabi kechinmalarining paydo bo'lishiga olib keladi. Aynan o'smirlar davrida ijtimoiy psixologik dezadaptatsiya xolatlari o'z vaqtida aniqlab bartaraf etilmasa, o'smir shaxsining kamolotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ya'ni bu holat o'smirni o'z-o'ziga beradigan bahosining yanada pasayib ketishiga, turli tabiatdagi shaxslaro munosabatlardagi nizolarga, shaxs rivojlanishida aloxida axamiyatga ega bo'lgan o'quv faoliyatiga nisbatan motivatsiyaning pasayishiga, nevroz holatining vujudga kelishiga va hatto psixik buzilishlarga sabab bo'lishi mumkin. Shu tufayli ham ko'pchilik psixologlar bu muammoni o'rganishga alohida e'tibor qaratganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kamilova N.G. Muammoli o'smir: tashxis, tadqiqot metodlari. T., 2004.
2. Nurmuxamedova L.SH. Sharq mutafakkirlari oilada farzand tarbiyasi to'g'risida. Xalq ta'lim. N.4. T., 2004.
3. Raxmanova D.R. O'smirlarda qo'rqinch determinatsiyasi xususiyatlarining turli vaziyatlarda rivojlanishi. Avtoreferat. T., 2004
4. Mamatov M.M. Etnopsixologiyadan ma'ruzalar matni. ToshDU. "Universitet" nashriyoti, Toshkent. - 2001.
5. Umumiy psixologiya. A.V.Petrovskiy tahriri ostida 3-qayta ishlangan va to'ldirilgan ruscha nashr tarjimasini. - Toshkent.: O'qituvchi. 2012
6. Umumiy psixologiyadan amaliy mashg'ulotlar. A.I.SHcherbakov tahriri ostida- T.: O'qituvchi, 2004
7. Shoumarov G.B. Psixologiya fani: Yangiliklar, muammolar, echimlar. «Ma'rifat» ro'znomasi, 12 oktyabr, 2003 y.
8. G'oziev e.G. "O'quvchilarni o'quv faoliyatini boshqarish" T. 2013y.
9. Usmonova Z. "O'quvchilarda mustaqil tafakkurni qanday shakllantirish mumkin?" T. 2000y.